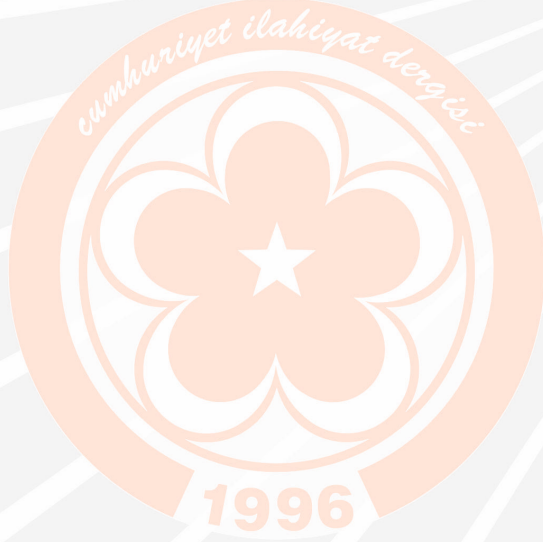

ISSN : 2528-9861
e-ISSN : 2528-987X

cumhuriyet ilahiyat dergisi

*cumhuriyet
ilahiyat dergisi*

*Cumhuriyet İlahiyat Dergisi
Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
58140 Sivas/Türkiye
ilahiyyat.dergi@cumhuriyet.edu.tr
http://dergipark.gov.tr/cuid*

*20-2
2016*

*cumhuriyet theology
journal*

20-2 (2016)

cumhuriyet ilahiyat dergisi 20, sy. 2 (Aralık 2016): 425-433
cumhuriyet theology journal 20, no. 2 (December 2016): 425-433
* Bilimsel Toplantı Değerlendirmeleri/ Symposium-Conference Reviews *

Osmanlı'da Tefsir Dersi Gelenekleri, Kur'an-Tefsir Akademisi, İstanbul 07-09 Ekim 2016.

İsmail Çalışkan*

Kur'an ve Tefsir Akademisi kendi geleneğini oluşturma yolunda adımlarını atarken özgün bir iş yaparak Osmanlı devleti tarihinde Kur'an ve tefsir faaliyetini ele almıştı. Söz konusu toplantılar serisinin dördüncüsü 7-9 Ekim 2016 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirildi. Hatırlatma için öncekilerin sadece isimlerini analiz: Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I (13-18. Yüzyıllar), Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II (13-20. Yüzyıllar), Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Modernleşme Sürecinde Kur'an ve Tefsir Çalışmaları (2012). Toplantısının bu yılki ana teması Osmanlı döneminde sistemli ve yaygın bir şekilde yapılan tefsir dersleri idi.

Programın açılış kısmı, 7 Ekim 2016 saat 14.30'da İstanbul Üniversitesi rektörlük binasında bulunan Mavi Salon'da başladı. Lokman Aktepe'nin Kur'an tilavetinden sonra akademinin başkanı Prof. Dr. Bilal Gökür, açılış konuşmasında Kur'an ve Tefsir Akademisi'nin (KTP) geçmişine kısa bir değiniden sonra şu üç hedef üzerinde durdu: 'Genç akademisyenlerin yetişmesine katkıda bulunmak' hedefi, yapılan bilimsel toplantılarla büyük oranda tutturulmuş oldu. Bu doğrultuda yakında yeni bir adım atılarak genç akademisyenlere danışmanlık yapmak amacıyla Akademik Gelişim Programı (11-25 Aralık 2016) başlatılacak. İkincisi yani 'yayın ve eser üretmek' hedefinin gerçekleşmesi amacıyla yapılan toplantıların bildirileri kitaplaştırıldı. Yeni bir gelişme ise yayın hayatını birkaç yıldır devam ettiren *Usûl* dergisinin bundan böyle akademinin uhdesinde yoluna devam

* Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı.
Professor, Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Theology, Department of Qur'anic Exegesis.
Ankara/Turkey (icaliskan25@gmail.com).

edecek olmasıdır. Akademinin bundan sonraki programlarında sunulan tebliğler, derginin özel sayısı halinde yayınlanacak. Üçüncü hedef olan ‘uluslararası çalışmalara geçiş yapmak’ doğrultusunda ciddi bir çalışma yapılamadı. Ancak önümüzdeki dönemde bir hamle planlanmakta, hatta çalışmalar başladı bile.

İlim Yayma Vakfı (İYV) eğitim komisyonu başkanı Prof. Dr. İsmail Adak yaptığı konuşmada, güçlü bir Türkiye’nin yolunun eğitimden geçtiği üzerinde durdu. Vakfın Tayland ziyareti ve onun ürünü olan eğitim alanındaki çalışmalarını anlattı. Adak, konuşmasını bölge Müslümanlarına sahip çıkılmasının önem ve hassasiyetini belirterek noktaladı. İYV adına başkan vekili Adnan Çelik de Kur’an’ın bilimden sanata, düşünceden sosyal hayata kadar çok çeşitli alanlarda ilham kaynağı oluşuna işaret etti. Bu ilhamın Müslümanlar lehine devamı için Kur’an’ın ruhundan kopmamak gerekliliğine, keza onun doğru anlaşılmasının yolunun Müslüman mantalitesi ve hadislerin desteği ile olabileceğini hatırlattı. Sabahattin Zaim Ü. rektörü Prof. Dr. Mehmet Bulut ise özetle şunlara temas etti: İslam medeniyetinin en büyük temsilcisi Osmanlılar’dır. İslam fikir üretiminin Gazali ile son bulduğu kanaati ilim camiasında yaygındır. Bu yanlış bir yargıdır. Madem öyle Osmanlı’yı nasıl açıklayacağız? Çünkü araştırmalar gösteriyor ki, modern dönem yükselirken, sanayi devrimi yaşanırken dünyanın en güçlü imparatorluğu Osmanlı’dır. Demek ki altı yüz yıllık tarihi öylesine geçiştiremeyiz. Bu bize Osmanlılar’ın İslam’a katkıları dahil bütün yönleriyle ortaya konma zarureti gösterir. Onu bu kadar güçlü kılan sırlardan birisi, rahmetli Halil İnalcık’ın ‘Osmanlı’nın uzun yaşama sırrı nedir?’ sorusuna verdiği, “İlme verdikleri önem ve alime gösterdikleri hürmet.” cevabında yatar. Son konuşmacı olan Yalova Ü. rektör vekili Prof. Dr. Hüseyin Yıldırım, ileri sürdüğü ‘Müslümanların sistematik düşünce geliştiremediği’ tezi üzerinde durdu. Ona göre müslümanların teknolojiye geri kalışı, düşüncede takip ettikleri Aristo’ya kadar gider.

Program akışında protokol konuşmalarını açılış konferansı takip etti. Prof. Dr. Celal Kırcı, “Tefsir Akademisyenlerinde Bilimsel Kişiliğin Oluşumu ve Dini Düşünce Alanına Olan Etkileri” adlı konferansında Türkiye İlahiyat tarihindeki ilim geleneğini, ilim adamlarının yetişmesini, ilmi disiplinleri ve eğitim-fikir faaliyetlerini konu edinmişti. Buradan hareketle ilim yolunda ilerleme istidadındaki yeni akademisyenlere yol gösterici bazı tespitlerini paylaştı. Hayattan ve kişisel tecrübelerinden örneklerle

süslediği tespitlerinden bazıları şöyleydi: İnterdisipliner olma, diğer bilimlerden istifade etme, gelenekten kopmama, aynı zamanda geleneğe eleştirel yaklaşma, sadece nakilcilikle yetinmeme, düşünceleri mutlaklaştırma, aktif çalışmayı tercih etme, konular hakkında derinliğine ve genişliğine bilgi ile donanma; bilimsel çalışmalarda olmazsa olmaz üç şey sorgulama, analiz ve değerlendirmedir.

Kısa bir aranın ardından toplantının ana konusu ile ilgili kısma geçildi. Osmanlı'da tefsir dersleri söz konusu edildiğinde ilk akla gelen elbette Huzur Dersleri olacaktır. Birinci oturum da işte buradan başladı. Prof. Dr. Yaşar Düzenli'nin yönettiği ve saat 17.00'de başlayan oturumda ilk tebliği "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Huzur Dersleri" başlığı altında Prof. Dr. Ömer Kara sundu. Ona göre 1136/1724 yılında Damat İbrahim Paşa tarafından başlatılan ve hilafetin ilgasına kadar sarayda kesintisiz 169 yıl devam eden Huzur Dersleri tarihe mal olmuş bir hadisedir. O, Ramazanın ilk sekiz-on gününde, bir mukarrir, beş ila on yediye kadar değişen sayıda 'muhatap' adı verilen alimin müzakeresi ile padişahın huzurunda devam eden bir gelenektir. Katılımcı, yapılış ve müdavemet açısından Divân-ı Hümayun'dan sonra devletin en çok önem verdiği toplantıdır. Kara, Osmanlı arşivlerinde yaptığı taramada sekiz yüz civarında belge bulmuş, onları kendi içerisinde şu şekilde tasnif etmişti: 'Kaideler', 'mukarrir ve muhatap isimleri', 'mukarrir ve muhatapların huzur dersine tayini', 'mukarrir ve muhatapların başka göreve tayini', 'mukarrir ve muhatapların emekliliği', 'mukarrir ve muhatapların maaş ve atıyeleri', 'ceybi hümayün defterleri', 'mukarrir ve muhatapların nişanları', 'mukarrir ve muhatapların terfisi', 'Huzur Dersleri'nin tehiri', 'Huzur Dersleri'nden ihraç', 'mukarrir ve muhatapların ölüm-defni' ve derslerle dolaylı ilişkisi olan belgeler. Kara, bazı belgeler üzerinde tanıtım ve açıklamalar yaparak bilgi ziyafetini sonlandırdı.

Recep Arpa da kendisinin sorduğu "Huzur Derslerinde Kâdî Beyzâvî Tefsiri mi Takip Edilirdi?" sorusunun cevabını aradı. Ona göre, Beyzâvî'nin tefsirinin bu derslerin vazgeçilmezi olarak kabul edilmesi, konuyu kayda alan ilk tarihçi müelliflerden nakledilen klişeleşmiş bir yargıdır. Arpa, bunun doğru olmadığı tezini ortaya atarak ispat sadedinde bazı deliller ileri sürdü. Örneğin bu yargı, IV. Mehmed'in Şeyhülislam Minkârizâde Yahya Efendi'ye akşam ve yatsı namazları arasında bu tefsir-

den ders yaptırmasından kaynaklanıyor olabilir. Arpa, şimdilik tezini ispat edecek güçlü delillerinin olmadığını da ilave etti. Nitekim müzakerelelerde ekseri eleştiri ve sorular, Recep Arpa'nın ileri sürdüğü iddiaya ilişkindi. O iddiasını tam ispat edemese de ulaştığı bazı delil ve yorumlarını tekrarladı.

8 Ekim Cumartesi günkü program Prof. Dr. Ziya Kazıcı'nın "Osmanlı'da Huzur Dersleri" konferansı ile başladı. Kazıcı, bu derslerin tarihi ve sistemini özetlediği konuşmasında şunları vurguladı: Osmanlı'nın küçük bir beylikten koca bir imparatorluğa büyümesinde en büyük etken ilimdir. Bunun bir parçası olan Huzur Dersleri günümüzdeki yaygın eğitime benzetilebilir. Derslerin içeriği, üzerinde durulan ayetler çerçevesinde dini, tarihi, ilmi, ahlaki vs. konularla zenginleşirdi. Fatıha ile başlayıp aralıksız devam eden dersler, Abdülmecid Efendi zamanında (1341) yapılan son derste Nahl suresi 126. ayette kalmıştır.

II. Oturum'da sunulan tebliğlerin ortak noktası, tasavvufi kesimde yapılan tefsir dersleri ve bu amaçla tertip edilen meclislerde (mecâlis) sergilenen ilmi müzakerelerdi. Doç. Dr. Ali Namlı, Celvetiyye tarikatının yürüttüğü tefsir derslerini anlattı. O, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin sohbetlerinde ve derslerinde yaptığı ayet açıklamalarını bu derslerin ilki saydı. İsmail Hakkı Bursevî, Bursa'da özellikle camide yaptığı ve yirmi sekiz yıl süren sohbetlerinde bu geleneği devam ettirdi. Böylece Celvetiyye meclislerinin en somut ürünü olan *Rûhu'l-beyân* tefsiri ortaya çıkmış oldu. Ondan sonra Celvetiyye tarikatı mensupları Kur'an merkezli sohbetlerini devam ettirdiler. Günümüzde birçok yerde sürdürülen *Rûhu'l-beyân* tefsiri okuması, bu geleneğin devam eden bir parçası olarak alınabilir. İkinci tebliğde Yrd. Doç. Dr. Ekrem Gülşen, yine mecâlis geleneğinin bir başka temsilcisi olan Hilmi Baba b. Hüseyin Taşlıcavî Bosnevî'yi ve onun yüz yirmi beş dersin ürünü olan *Tefsîru Sûreti'd-Duhâ* eserini tanıttı. Kırk meclisten oluşan eserin muhtevasını sufî yorumlar oluşturur; ayetlerden hareketle tasavvuf erbabının önelediği işârî çıkarımlar ağırlıkta olup sohbet havası hakimdir. Tefsir, dönemin kültürünü, tefsir birikimini ve mecâlis usulünü yansıtmaları bakımından önemlidir. Doç. Dr. Mustafa Şentürk ise yine mecâlis geleneğine mensup Ümmi Sinanzâde namıyla meşhur Ced Hasan Efendi'nin *Mecâlisü's-Sinâniyye* adlı eseri üzerinde durdu. Bu eser tekke sohbetlerinden derlenmiştir. Vaaz ve sohbet tarzında olup konular, ayetlerin anlattıklarına göre şekillenmiştir. Ced Hasan Efendi, ayetlerin nüzul

sebebi, dil açıklamaları ve onlar hakkındaki rivayetlere yer verir. Bunları yaparken aşırı işârî yorumlara gitmez. Eser bir nevi halk tefsiridir.

Tebliğlere dair müzakereler, anlatılan üç şahıs ve eserlerinin mecâlis türüne girip girmediği, yine onların tefsir sayılıp sayılamayacağı, sufilerin yaptığı yorumların işari tefsir cümlesine dahil olup olmadığı, söz konusu tefsir sohbetlerinin sosyal karşılığının ne olduğu ve nihayet bu tür eserlerin ilmiliği etrafında seyretti. Dile getirilen önemli hususlardan birisine göre, her ne kadar sufiler dayandığı rivayet ve diğer kaynakları kullanıyorlar ve eserlerinde bunları zikrediyorlar ise de özellikle rivayetleri aşan yorumlara varıyorlar. Bu çerçevede toplanan soru ve tenkitlere verilen cevaplarda Ali Namlı, Bursevî'nin sufilerin yaptıkları yorumları *bâtınî* tefsirden ayırmak için *işârî* kavramını kullandıklarına dair sözlerini aktardı. Sufiler zahiri inkar etmez, yaptıkları yorumların hepsi keşif ve ilham değildir, tefsirleri tasavvufi kültürle yazılmış eserlerdir. Buralarda yapılan tefsirin, sosyal etkinliği halkla sınırlı değildir, çok daha fazladır. Örneğin tasavvuf ileri gelenleri saray gibi üst merkezlerde de Kur'an tefsiri yapıyor, oralarda nasihatlerde bulunuyorlardı. Mustafa Şentürk de bu eserlerin bir tefsir çalışması sayılabileceği, ancak onların halk tefsiri olduğu, ilmi kesimi hedef almadığı yolunda izahat verdi. Ona göre de bu tefsirin sosyal etkisi kendi tekkesi, kendi çevresi ile sınırlıdır.

Yeri gelmişken belirtmek isterim ki, sufilerin yaptığı her yorumu işârî kabul etmek zordur, ayrıca çeşitli işârî yorum türleri vardır. Kanaatimce bunları 'sufilerin işari yorumu' şeklinde tanımlamak daha doğru olacaktır. Öte yandan bu eserler her ne kadar ayet, hadis ve dil gibi delillere dayanarak yorum yapsalar da onlardan elde edilebilecek sonuçları çok aşan bir yorum ortaya koymuşlardır. Tasavvufi yorumların, tefsir ilminin kriterleri açısından 'ilmiliği'nin sorgulanması mümkün olmakla birlikte onların bu kriterleri esas almadığı ve ilmilik amacı gözetmedikleri, muhataplara mesaj vermeyi, tasavvufun amaç ve algısını ön plana aldıkları aşikârdır. Yine tasavvufi tefsir, eğer yerleşik kabuller çerçevesinde konuşacak olursak, tamamen dirayet tefsiridir. Hatta ilham ve keşfi de hesaba katacak olursak dirayeti de aşan *yorum üstü* bir seviye ve kavrayışa ulaşıldığını söyleyebiliriz.

Prof. Dr. İsmail Çalışkan'ın yönettiği III. Oturum'da yine Huzur Dersleri'ne dönüldü. Doç. Dr. Aydın Temizer, "II. Abdülhamid Dönemi

Huzur Dersleri: Yanyalı Ömer Lütfi Efendi'nin Takrir Örnekleri" başlıklı çalışmasında, otuz dört yıllık derslerde Arâf ve Yunus surelerinin büyük oranda tefsir edildiğini anlattı. Önceleri muhatap iken mukarrir payesine çıkan Ö. Lütfi Efendi, altı ders takrir etmiş, takrirlerinde genellikle tefsir ilminin kriterlerine uymuştur. Takrirler Türkçe, münazara ve müzakereler Arapça yapılmıştır. Araştırma Görevlisi M. Taha Güler de Huzur Dersleri mukarriri Tikveşli Yusuf Ziyaeddin'in takrir derslerini anlattı.

Görüldüğü üzere bu toplantının teması genel tefsir dersleri olmakla birlikte Huzur Dersleri ağırlıkta yer aldı. Nitekim IV. Oturum'da da yine aynı konu etrafında sunumlar vardı. Prof. Zekeriya Güler'in başkanlığında ilk sözü önce Rıdvan Kara aldı. O, Huzur Dersleri bağlamında "Mukarrir Gümülcineli Ahmet Asım Efendi'nin Ders Takrirleri"ni incelemişti. Gümülcineli çok geniş bir ilmi müktesebata sahip olduğu için dil, tefsir, hadis, fıkıh ve kelam dışında diğer ilmi alanlarla alakası olan çok boyutlu tefsir yapmıştır. Kara, bu çalışmasının, tefsir-siyasi otorite ilişkisi üzerine tefekkürün bir ürünü olduğunu, bu yolda daha ilerleyebileceğini dillendirdi. Dr. Zeki Koçak ise "Huzur Dersleri Mukarriri Yusuf Ziyaeddin Tikveş'inin Arâf Suresi 163. Ayetinin Tefsiri Münasebetiyle Hile-i Şer'iyye Yorumu" başlıklı tebliğini sundu. Koçak, Huzur Dersleri'nin bir benzerinin her vilayette belki daha geniş zamanda yapılması önerisi ile başladı. Ardından hile meselesine mezheplerin bakışına değindikten sonra Tikveş'inin açıklamalarını aktardı. Koçak *hile-i şer'iyye* kavramını 'şer'i/dinî çözüm' diye çevirdi. İyi bir fakih olan Tikveşî, ayet etrafında detaylandırdığı konu üzerine ciddi bir fikhî tefsir yapmıştır. Bunu yaparken de ilgili ayetin nüzul sebebini ön plana çıkarmıştır.

Müzakerelerde Tikveşî'nin tefsirinde hile-i şer'iyye kavramının ön plana çıkmasının sebebi, tebliğ metnindeki problemler, Huzur Dersleri'nde yapılan tefsirin siyasi bağlamının anlamı, kısaca anlatan ayetlerden hüküm çıkarmanın imkanı gibi konular tebliğ sunanlarla birlikte detaylı bir şekilde işlendi. Çokça tartışılan hususlardan birisi, Tikveşî'nin isim vermeden eleştirdiği, "Kur'an, hikâyâtu tevârihten ibarettir" iddiası üzerine gerçekleşti. Kur'an hakkındaki bu tür yargıların dönemin pozitivist ilim ve fikir anlayışının bir ürünü olduğu söylendi. Doğal olarak bu tür yargılar İslam dünyasında zaman zaman yüksek ya da alçak bir sesle söylendiği, basılı eserlerde yer aldığı, hatta popüler tartışma malzemesi yapıldığı için burada da üzerinde durma gereği duyuldu.

Üçüncü günde son oturumun başkanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu idi. İlk konuşmacı Prof. Dr. Necmettin Gökkır, “Tanzimat Dönemi Matbuat Politikasının Tefsir Eğitimi Yansımaları”nı anlattı. Söz konusu politikada Osmanlı yenileşme adımlarını atmıştır. 1800’lü yıllarda siyasi, ilmi ve teknik sebeplerle ilk zamanlar dini eserlerin basımı yasaklanmış aşama aşama izin verilmiştir. Bu çerçevede 1866’da Tıbyan tefsiri basılmış, 1873’de ise dini eserlerin basımına tamamen müsaade edilmiştir. 1874’de Ahmet Cevdet Paşa’nın öncülüğünde Osmanlı devleti ilk mushafı basmıştır. Ancak bazı eserlerin basımına özel yasak gelmiştir. Abduh’un *Tefsîru’l-menâir*’ı, geçici olarak Âlûsî’nin *Rûhu’l-meânî*’si, Şemseddin Samî’nin *Tefsîri Cediî*’i, Abidin Paşa’nın *Hukmu’l-Kur’ân*’ı bunlar arasındadır. Bu arada devlet ricalinden, askeri yüksek rütbelilerden birçok şahıs ayet ve sure tefsiri veya tam tefsir yapmaya girişmiştir. Söz konusu devirde yürütülen matbuat politikasının paradigması şunlardır: Sünnilik, batılılaşma ve yenilikçi din karşıtlığı, geleneksel yaklaşım ve temel kaynaklara dayanma, anlaşılır bir dil ve Türkçe’nin kullanımı.

Prof. Dr. Bilal Gökkır da “Din Algısının Kutsal Metne Yaklaşımında Etkisi -Osmanlı ve Batı Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme” başlıklı tebliğinde Batı medeniyetinin sıçrama yaptığı devirlerde özellikle kutsal metin etrafındaki din tartışmaları ve şekillenen yeni din anlayışı ile Osmanlı’daki benzer gelişmelerin mukayesesini yaptı. Onun tespitine göre burada dikkat çeken hususlardan birisi, Kur’an merkezli bir anlayışın İslam düşüncesinin kendi tarihsel iç dinamiklerinin bir yansıması olarak yerleşmeye başladığıdır. Gökkır, bu meyanda çeşitli sorular sorarak tezini ve bu bağlamdaki sorunlarını hem tartışmaya açtı hem de yeni ufuklar kazanmaya çalıştı. Yrd. Doç. Dr. Muhammed Abay, medreselerdeki ve ilahiyat fakültelerindeki tefsir eğitiminin karşılaştırmasını yapmaya çalıştı. O, hedef, sistem ve fonksiyon bakımından medrese ve ilahiyat birbirinden farklı yanlarını sergilemeyi hedeflemişti.

En hararetli tartışmaların bu oturumda gerçekleştiğini söylememiz mümkündür. Tebliğ sahiplerine şu tür soru, değerlendirme ve eleştiriler yöneltildi: Tanzimat politikalarının eğitime yansımalarının eksik kalması; din algısı meselesinin mezhebe indirgenmesi; Osmanlı’dan itibaren din anlayışını Protestanlık mı etkiledi yoksa tarihten gelen kendi iç dinamikler mi, Huzur Dersleri’nin çok abartıldığı, halbuki Emeviler devrinden beri muhâdarât benzeri ders-sohbetlerin yapıldığı, medreselerin hepsi aynı

imiş ve sanki oralarda her şey dört dörtlükmiş gibi takdim edilmesi, medreselerde sadece Beydavî'nin tefsiri ve Keşşâf mı okutuldu, ulûmu'l-Kur'an'ın okutulup okutulmaması, kutsal metin anlatımlarında Protestanlığa vurgu yapıp diğer Hristiyan mezheplerden bahsedilmemesi, Osmanlı sünnileştirmeyi sadece kitapla mı sağlamaya çalıştı, bu mümkün mü, kimi çevrelerde seslendirilen Kur'an merkezli din anlayışının Protestanlık etkisi ile yaygınlaştığı iddiasının gerçekçi olmadığı. Tebliğ verenler de bunları kendi zaviyelerinden cevapladı ve açıklamalar yaptılar.

Kur'an ve Tefsir Akademisi'nin adetine göre tebliğler tamamlandıktan sonra genel değerlendirme yapılmaktadır. 12.50'de başlayan bu yılki toplantının değerlendirmesinde katılımcıların hemen hepsi söz alarak programın muhtevası, akışı ve bir sonraki konu üzerinde durdular. Not edilmesi gereken bazı bilgiler şöyledir: İlmi ve sosyal bakımdan verimli bir toplantıydı; tebliğler, serbest müzakere ve iki konferans şeklinde formatın devamı iyi olur, yalnız özel müzakereci istihdamı tekrar uygulanmalı; gençlere yer verildiği için övgüye değerdir, çünkü gerçekten hem cesaretlendirici hem de yetiştiricidir; tebliğler, öncekilere göre daha kaliteli ve derinlikliydi; tebliğ ve tez konuları özenle seçilmelidir; sonraki toplantılarda mealler, sure ve ayet tefsirleri, Kur'an tarihi gibi konulara girilebilir; akademinin tanıtım ve açılıma ihtiyacı vardır; İYV'nin diğer bilim dallarına da destek vermesi beklenmektedir. Bu arada Prof. Dr. Ali Bardakoğlu, hem KTA'nın toplantısını değerlendirdi hem de benzer faaliyetler yürüten KURAMER'in tanıtımını yaptı. Engin Yılmaz da İYV adına kısa bir değerlendirme yaptı. Program Rıdvan Kara'nın Kur'an tilavetiyle kapandı.

KTA'nın Osmanlı dönemi tefsiri üzerine yapmış olduğu toplantılarda dikkate değer veriler elde edildi. Bu toplantıda Osmanlı devrinin daha çok son iki yüzyıldaki tefsir faaliyetlerine odaklanıldı. Müzakerelerde de sık sık dile getirildiği gibi teknik ve biyografik bilgilere ağırlık verilmişti. Gerek Huzur Dersleri ve gerekse diğer derslerin içerik tahlili, tefsir ilminin kriterleri, ulumu'l-Kur'an ve usul açısından kritiği, kamuoyundaki yankıları, icra edilen tefsirin sosyal yansımaları, bu derslerin/sohbetlerin Osmanlı tarihinin genel tefsir faaliyetindeki yeri ve İslam tefsir ilmi kültürüne ne kattığı vs. hususlar ihmal edilen yönlerdir. Anlaşılan o ki öncekiler dahil bu toplantıların hasılası olarak Osmanlı dönemi tefsiri üzerine yeni ilmi bir çalışma yapılması bahse konu eksiklikleri gidermeye yardımcı olacaktır.

Osmanlı döneminde yürütülen Huzur Dersleri, mecâlis, cami ve tekke sohbetlerinde yapılan ayet tefsirleri bize şunu söyleme imkânı veriyor: Tefsirin bu dönemdeki sosyal etkinliği, hem Osmanlı tefsir faaliyetinin en özgün yönlerinden birisi hem de tefsir ilmine bu tarz bir katkı olarak kabul edilebilir. Elbette ortada başka ürünler vardır. Bunlar arasında ayet ve sure tefsirleri gibi küçük çaplı ürünler, tam tefsirler ile çok sayıdaki hâşiye, ta'lik ve şerh tarzındaki çaplı ürünler göz ardı edilemez. Dolayısıyla Osmanlı devrinde tefsirin ürün vermediği, özgün bir yöneliş, metot ve muhteva ortaya konulmadığına dair âfâkî iddiaların ya ispat edilmesi ya da gözden geçirilmesi icab eder. Hemen belirtelim ki, İslam tefsir ilmi kültürüne katkısı ve etkisi, yine bahse konu faaliyetler sonucu ortaya çıkan ürünlerin tefsir sayılıp sayılmayacağı iyi bir şekilde tahlil edilmeli, tartışılmalıdır. Genel tabloyu göz önüne aldığımızda bir yanda medreselerde *Envâru't-tenzîl* ve *Keşşâf* kitaplarının temel alındığı tefsir dersleri, bir yanda Huzur Dersleri gibi ilmi ağırlığı olan etkinlik, öte yanda ise vaaz, sohbet ve tasavvufi mülâhazaların baskın olduğu mecâlis gibi dersler, Osmanlı toplumsal yapısını, din algısını ve dindarlığının da bir göstergedir. Saray ve çevresi ilim ile iştigal ederken halk tasavvufla eğitiliyor. Demek ki, toplumsal bir kaygı var, bu sebeple de Kur'an'ın eğitim amaçlı kullanılması hedefi konulmuştur. Çerçeveyi genişleterek buna, Osmanlı yönetiminin 17. yüzyıldan itibaren Kur'an'ın tercüme ve tefsirini halk tabanına yayma çabası da diyebiliriz. Elbette İslamî bilgi ve kültürü taşıyan diğer kaynaklar da eş zamanlı yaygınlaştırılmıştır. Yine bu çaba, genel maarif politikasının bir yansıması şeklinde de değerlendirilebilir. Bu olgu bize Osmanlı Müslüman toplumunda tek tip dindarlığın hâkim olmadığını söyleme imkânını tanır.